

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

АСПІРАНТСЬКА ПРАКТИКА

Методичні рекомендації до виконання
(для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти спеціальності
292 «Міжнародні економічні відносини»)

Харків – 2023

УДК 339:378.2
А90

Рецензенти:

В. Б. Родченко – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління та адміністрування ННІ «Каразінська школа бізнесу» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

О. А. Невоснна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

*Затверджено до друку рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 6 від 15 березня 2023 року)*

А90 **Аспірантська практика** : методичні рекомендації до виконання (для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини») / уклад. Л. І. Григорова-Беренда. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. – 52 с.

Навчально-методичне видання розкриває мету та зміст аспірантської практики, містить методичні рекомендації для здобувачів ступеня доктора філософії за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини» з питань проходження практики, оформлення звітної документації, висвітлюються різні аспекти проведення аспірантської практики, дидактичні моделі змісту навчання, аспекти виховної роботи зі студентами тощо.

УДК 339:378.2

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2023
© Григорова-Беренда Л. І., уклад., 2023
© Дончик І. М., макет обкладинки, 2023

ЗМІСТ

ПРОГРАМА АСПІРАНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ.....	4
I. Загальні положення	4
II. Організація, завдання та проведення аспірантської практики	5
III. Принципи організації аспірантської практики	7
IV. Звітна документація з аспірантської практики	7
V. Критерії оцінювання аспірантів за підсумками практики	9
VI. Схема оцінювання та аналізу виховних заходів.....	11
VII. Схема аналізу навчального заняття.....	12
VIII. Керівництво практикою та контроль її проходження	12
IX. Права та обов'язки практиканта	13
ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ.....	14
Лекції та методика їх проведення.....	14
Семінарські та практичні заняття у закладах вищої освіти.....	20
Зміст, напрями, форми і методи виховної роботи зі здобувачами вищої освіти.....	24
Характеристика основних методів виховання.....	26
Критерії вихованості особистості.....	27
Питання та завдання для індивідуальної роботи.....	31
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	33
ДОДАТКИ	34
Додаток А. Приклад оформлення титульного аркуша звіту	34
Додаток Б. Приклад оформлення змісту звіту	35
Додаток В. Психолого-педагогічна характеристика академічної групи (вимоги до змісту)	36
Додаток Г. Методика проведення мікродослідження.....	38
Додаток Д. Щоденник практики	45

ПРОГРАМА АСПІРАНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Аспірантська практика є обов'язковим компонентом освітньо-наукової програми підготовки фахівців третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю «Міжнародні економічні відносини». Одночасно аспірантська практика є однією з форм організації освітнього процесу, яка направлена на набуття умінь у професійній педагогічній діяльності, що дозволяє пов'язати теоретичне навчання з практичною діяльністю здобувачів вищої освіти.

Мета і завдання аспірантської практики визначаються на основі вимог освітнього стандарту до випускників університетів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти.

Основна мета аспірантської практики – практичне закріплення знань з питань організації та форм здійснення освітнього процесу в сучасних умовах, його наукового, навчально-методичного та нормативного забезпечення, формування вмінь і навичок опрацювання наукових та інформаційних джерел під час підготовки до занять, застосування активних методик викладання професійно-орієнтованих дисциплін відповідного фахового напрямку, розвиток здатності брати участь в організації роботи кафедри, факультету, університету.

Завданнями практики відповідно до вимог освітньо-наукової програми є

1) формування таких загальних компетентностей:

- здатність до набуття універсальних навичок дослідника: пошуку, систематизації і синтезу інформації з різних джерел;
- здатність демонструвати культуру наукового усного і писемного мовлення державною та іноземними мовами при оформленні наукових та академічних текстів, демонстрації результатів наукових досліджень під час дискусій та наукової полеміки;
- здатність до організації та проведення навчальних занять з використанням теоретичних та методологічних напрацювань власного наукового дослідження;

2) формування таких фахових компетентностей:

- здатність до аналітичного мислення та практичних навичок систематизації інформації з метою обробки великих масивів даних, здійснення оцінювання та прогнозування міжнародних економічних та соціальних явищ;
- здатність здійснювати публічну апробацію результатів досліджень, сприяти їх поширенню в науковій та практичній сферах як українською, так і іноземними мовами;

- здатність аналізувати, систематизувати та узагальнювати результати міждисциплінарних наукових досліджень у сфері міжнародних економічних відносин та бізнесу;
- 3) поглиблення знань з педагогіки вищої школи.
- Отже, аспірантська практика має сформувати:
- здатність брати участь в організації науково-педагогічної роботи профільної кафедри, знати та розуміти принципи організації роботи профільної кафедри (розподіл функціональних обов'язків, розподіл педагогічного навантаження, місце кафедри у системі науково-дослідної роботи факультету й університету);
 - практичне вміння створювати власні науково-педагогічні твори за профілем кафедри (робоча навчальна програма, конспект лекцій, навчально-методичний комплекс, розділи навчально-методичного посібника, навчального посібника, підручника, практикуму, вміння проводити практичні, семінарські заняття, консультації, керувати самостійною роботою тощо);
 - вміння планувати й ефективно використовувати час у науковій та педагогічній роботі.

II. ОРГАНІЗАЦІЯ, ЗАВДАННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ АСПІРАНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

1. Зміст і послідовність проходження аспірантської практики визначається положеннями робочої програми практики.

2. Аспірантська практика проводиться на базі кафедр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Базис практики повинні відповідати вимогам програми практики.

3. Здобувачі вищої освіти можуть самостійно обирати місце проходження практики за умови дозволу кафедри.

Згідно з навчальними планами практика проводиться на 3-му курсі навчання третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти в 5-му або 6-му семестрі протягом чотирьох тижнів та складає 150 навчальних годин (5 кредитів).

4. Керівник практики від кафедри здійснює консультування та інструктаж, а також контролює всю діяльність здобувачів вищої освіти щодо виконання завдань практики.

5. Аспірантська практика включає декілька етапів.

І етап – ознайомлювальний, протягом якого аспірант повинен:

- відвідати настановну конференцію і пройти необхідні інструктажі з безпеки життєдіяльності, охорони праці тощо. На настановній конференції керівник ознайомлює здобувачів вищої освіти з наказом про проходження аспірантської практики, пояснює мету, завдання,

- зміст, організаційні заходи та форми, порядок проходження аспірантської практики, вимоги до оформлення звітної документації;
- ознайомитися зі структурою освітньої установи;
 - визначитися з навчальною дисципліною/навчальними дисциплінами спеціальності «Міжнародні економічні відносини», заняття з якої/яких будуть проведені;
 - зустрітися з викладачем/викладачами визначеної навчальної дисципліни, вивчити навчальну програму курсу, з'ясувати форми та теми майбутніх занять;
 - познайомитися з науково-педагогічним колективом і академічними групами;
 - скласти індивідуальний план роботи на час аспірантської практики, який включає навчальну, науково-дослідну, організаційно-методичну, виховну діяльність (*див. календарний графік проходження практики у додатку Д*);
 - визначити дні та час проведення власних занять. Здобувач вищої освіти повинен повідомити керівника практики про проведення залікових занять протягом тижня після початку практики (після з'ясування розкладу занять) з метою оптимального планування і контролю.

II етап – основний, зміст цього етапу включає повну підготовку здобувача вищої освіти до самостійної діяльності викладача. Протягом цього етапу здобувач вищої освіти повинен:

- відвідати заняття викладача визначеної дисципліни;
- підготувати, провести і проаналізувати одне залікове лекційне, одне залікове практичне (семінарське) заняття та один виховний захід, на яких виявити вміння користуватися інноваційними методами і формами навчально-виховної роботи (**Увага!** Залікові заняття проводяться обов'язково у присутності викладача дисципліни та керівника практики);
- скласти докладний план-конспект і завірити його у викладача дисципліни / керівника практики за тиждень до проведення заняття;
- вивчити індивідуально-психологічні особливості академічної групи, провести мікродослідження тощо;
- фіксувати всі виконані завдання та заходи в робочих записках щоденника практики.

III етап – завершальний, протягом якого здобувач вищої освіти повинен підготувати всю звітну документацію з аспірантської практики відповідно до вимог, викладених у Програмі практики. На завершальному етапі проводиться підсумкова конференція, на якій кожен здобувач вищої освіти повинен звітувати про проходження аспірантської практики.

III. ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ АСПІРАНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

- Професійно-педагогічна спрямованість.
- Системно-діяльнісний підхід.
- Спадкоємність та послідовність.
- Комплексний характер.
- Індивідуалізація та диференціація.
- Самоаналіз та самопрограмування.

IV. ЗВІТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ З АСПІРАНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Після закінчення практики здобувач вищої освіти подає на рецензування керівнику аспірантської практики звіт про проходження практики. Форма звітності здобувача вищої освіти за практику – це подання звіту, підписаного й оціненого керівником бази практики в друкованому або в електронному вигляді в системі дистанційного навчання Університету.

Звіт має містити: відомості про виконання здобувачем вищої освіти усіх розділів програми практики та індивідуального завдання, аналіз проведених лекційного, практичного / семінарського заняття і виховного заходу, результати мікродосліджень, а також щоденник, характеристику, розробки, мати висновки і пропозиції, список використаної літератури тощо.

1. Щоденник практики (додаток Д).

Щоденник практики містить календарний графік видів науково-педагогічної діяльності (відвідування та проведення занять і виховних заходів), робочі записи під час практики та характеристики-відгуки керівників практики на проведені навчальні заняття. Календарний графік і робочі записи обов'язково заповнюються практикантом особисто (таблиця 1).

Таблиця 1

Календарний графік проходження практики

№ з/п	Назви робіт	Тижні проходження практики					Відмітки про виконання
		1	2	3			
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Настановна конференція	13.02.23					виконано
2	Ознайомлення зі структурою освітньої установи та її роботою	13.02.23					виконано

3						
...						
...	Оформлення звітної документації аспірантської практики			20.02.– 27.02.23			виконано

Примітка: заповнюються щоденно протягом усього терміну проходження аспірантської практики.

2. Звіт з аспірантської практики.

Обов'язкові компоненти звіту:

- титульний аркуш;
- зміст;
- основна частина;
- висновки;
- список використаних джерел;
- додатки.

Першою сторінкою звіту є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок звіту, але не нумерують. Титульний аркуш оформлюється згідно з додатком А.

Зміст – друга сторінка звіту (див. додаток Б).

Основна частина є аналітичним творчим звітом студента-практиканта про проходження аспірантської практики. В ній аналізується ступінь виконання поставлених завдань під час проходження практики.

1. Кількісні та якісні показники практики.

Аспірант _____
(прізвище, ім'я, по батькові)
_____ факультету
аспірантську практику проходив(ла) у (коледжі, ліцеї, університеті)

(№ та назва закладу) _____ (місто) _____ (область)

1.1. Кількісні результати аспірантської практики.

У період проходження аспірантської практики проведено:

- ___ лекцій, ___ практичних, ___ семінарських занять;
- ___ виховних заходів;
- ___ мікродосліджень.

1.2. Якісні результати аспірантської практики:

– аналіз проведених навчальних занять (вид навчального заняття, курс, академічна група, дата, час проведення, навчальна дисципліна,

тема, застосовані технології, досвід роботи, отримані результати, оцінка ефективності проведених занять, оцінки методистів кафедри);

– проведені виховні заходи (вид, тематика, розгорнутий план-аналіз, оцінка кураторів);

– психолого-педагогічна характеристика академічної групи студентів як результат проведених мікродосліджень (група визначається керівником практики) (вимоги до змісту характеристики та зразок проведення мікродослідження наведено в додатках В, Г);

– участь у роботі методичних об'єднань, творчих груп.

2. Навчально-методичне забезпечення залікових занять (лекції, семінарського / практичного) з визначеної дисципліни спеціальності «Міжнародні економічні відносини», а саме: розгорнутий план-конспект заняття, наочні матеріали, презентація в редакторі Microsoft Power Point тощо.

Висновки мають відповідати цілям та завданням аспірантської практики. У висновках слід узагальнити результати проходження практики та надати пропозиції щодо її вдосконалення.

Звіт виконується на стандартних аркушах формату А4 (210×297 мм). Текст набирається на комп'ютері через 1,5 інтервали (до 40 рядків на сторінці). Шрифт – Times New Roman, розмір – 14 пт, вирівнювання – за шириною. Поля: з лівого боку – 30 мм, з правого – 15 мм, зверху – 20 мм, знизу – 20 мм. Абзацний відступ має бути однаковим в усьому тексті – 1,0 мм. Усі сторінки звіту та додатків мають бути зброшурованими.

Представлені документи дають можливість керівникам практики оцінити ступінь підготовленості студента до виконання функцій викладача.

Захист звіту проводиться на підсумковій конференції у формі співбесіди у присутності комісії, що складається з викладачів кафедри міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова. До складу комісії входять завідувач кафедри та керівники практики. Підсумкова конференція відбувається, як правило, через тиждень після закінчення аспірантської практики.

Підсумки практики обговорюються на засіданні кафедри, а загальні підсумки практики розглядаються на засіданні вченої ради факультету.

V. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ АСПІРАНТІВ ЗА ПІДСУМКАМИ ПРАКТИКИ

Комісія здійснює оцінювання результатів практики здобувачів вищої освіти за дворівневою шкалою оцінювання у терміни, встановлені графіком освітнього процесу та відповідним наказом про проведення практики.

Оцінювання результатів практики відбувається відповідно до принципів та критеріїв, передбачених робочою програмою практики.

Керівник аспірантської практики перевіряє звіти здобувачів вищої освіти з практики, надає відгук про їхню роботу, приймає залік за проведену практику з урахуванням відгуку керівника з бази практики, оцінки комісії на підсумковій конференції і коректності оформлення звітних документів.

Захист звіту з аспірантської практики оцінюється сумою балів, набраних здобувачем вищої освіти, за кожен вид навчальної діяльності, а саме:

– за навчальну роботу (враховується кількість і якість проведених лекцій, семінарських занять, застосування сучасних форм і методів навчання, навчальних технологій);

– за науково-дослідницьку роботу (враховується кількість і якість проведених мікродосліджень, використання сучасних методик, дотримання вимог до оформлення роботи);

– за організаційно-методичну діяльність (враховується обізнаність у роботі методичних об'єднань, у планах роботи кафедри, у тематиці науково-методичних семінарів та їх наявність у роботі).

Під час оцінювання звіту з практики обов'язково враховується оцінка – характеристика керівника від бази практики (до 50 балів), вчасність представлення до захисту звітної документації, охайність її оформлення та повнота й правильність виконання завдань (до 40 балів), вміння презентувати та захистити свої практичні надбання (до 10 балів).

Сумарна оцінка за практику виставляється за наведеною в табл. 2 системою.

Таблиця 2

Шкала оцінювання

Набрані бали	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену	для заліку
90–100	відмінно	зараховано
70–89	добре	
50–69	задовільно	
1–49	незадовільно	не зараховано

Захист звіту з аспірантської практики здобувачів вищої освіти оцінюється за наступними критеріями:

90–100 балів (відмінне виконання завдань практики та наявність позитивних відгуків) – здобувач вищої освіти логічно мислить і будує відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу, звіт та щоденник надав вчасно, всі питання в звіті розкриті повністю, індивідуальне завдання виконав на високому рівні, звіт захистив без зауважень, характеристика від керівників практики відмінна, демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок;

80–89 балів (виконання завдань практики вище середнього рівня та наявність позитивних відгуків) – здобувач вищої освіти аргументовано викладає матеріал; має практичні навички, звіт та щоденник надав вчасно, виконав всі завдання, але мають місце незначні похибки і зауваження, індивідуальне завдання виконав на високому рівні, захистив дуже добре, характеристика практиканта від керівників практики позитивна.

70–79 балів (в цілому вірно виконання завдань практики з певною кількістю суттєвих недоліків) – здобувач вищої освіти звіт та щоденник надав із запізненням, в звіті розкрито більшість питань, індивідуальне завдання виконав, але з окремими помилками і недоліками, оформив і захистив звіт на гідному рівні, характеристику одержав позитивну.

60–69 балів (непогано виконано завдання практики, але зі значною кількістю недоліків, відгуки на практику містять низку зауважень) – здобувач вищої освіти звіт та щоденник надав із запізненням, відповіді на запитання практичного характеру виявляють неточності у знаннях, більшість завдань в звіті не розкрито, виконання індивідуального завдання формальне, звіт і щоденник оформлені недбало, при захисті звіту студент невпевнений у відповідях, характеристика від керівників практики в цілому задовільна.

50–59 балів (виконання завдань практики задовольняє мінімальним критеріям, відгуки на практику містять значну кількість зауважень) – здобувач вищої освіти непереконливо відповідає, звіт та щоденник надав із запізненням, додаткові питання викликають невпевненість, всі завдання виконано формально, звіт і щоденник оформлені недбало, при захисті звіту невпевнений у відповідях, не має твердих знань, не вміє оцінювати факти та явища, пов'язувати їх із майбутньою діяльністю, характеристика від керівників практики задовільна.

1–49 балів (виконання завдань практики не відповідає вимогам програми, відгуки від керівників на практику здобувача вищої освіти негативні) – здобувач вищої освіти не надав звіт та щоденник або надав звіт та щоденник із запізненням та не відповідає на питання щодо бази практики, майже не орієнтується в звіті, практичні навички не сформовані, відгуки керівників про проходження практики негативні.

VI. СХЕМА ОЦІНЮВАННЯ ТА АНАЛІЗУ ВИХОВНИХ ЗАХОДІВ

1. Актуальність.
2. Етапи проведення заходу.
3. Мета та зміст заходу.
4. Зв'язок з темами попередніх виховних заходів.
5. Відповідність змісту заходу формі його проведення.

6. Насиченість заходу інформацією та емоційними моментами.
7. Тривалість підготовчого періоду.
8. Культура проведення заходу: чіткість, послідовність запланованих подій.
9. Задоволеність здобувачів вищої освіти проведеним заходом.

VII. СХЕМА АНАЛІЗУ НАВЧАЛЬНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Місце проведення.
2. Форма організації навчання.
3. Заняття за розкладом.
4. Тема. Мета. Обладнання.
5. Структура заняття.
6. Аналіз змісту заняття.
7. Реалізація дидактичних принципів на заняттях.
8. Методи і форми організації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти.
9. Аналіз способів діяльності здобувачів вищої освіти.
10. Аналіз спілкування викладача зі здобувачами вищої освіти.
11. Підсумок заняття.
12. Пропозиції щодо підвищення його ефективності.
13. Оцінка, самооцінка проведеного заняття.

VIII. КЕРІВНИЦТВО ПРАКТИКОЮ ТА КОНТРОЛЬ ЇЇ ПРОХОДЖЕННЯ

Керівники практики від університету зобов'язані:

- заздалегідь відвідати бази практики та забезпечити належні умови для проходження практики;
- спільно з керівником практики від факультету розробити проекти наказів про практику;
- розробити завдання, які здобувачі вищої освіти зобов'язані виконати протягом проходження практики;
- до початку практики провести зі здобувачами вищої освіти інструктаж з безпеки життєдіяльності, охорони праці тощо, оформити та видати в установленій строк відповідні документи здобувачам вищої освіти (направлення, програму, щоденник, завдання), пояснити студентам організацію проходження практики та особливості звітності з практики;
- скласти графік відвідування баз практики та здійснювати контроль за виконанням програми практики і термінами її проведення, надавати здобувачам вищої освіти методичну допомогу у підготовці звітів та виконанні завдань;

- проводити обов'язкові консультації щодо обробки та використання зібраного матеріалу для звіту про практику;
- інформувати здобувачів вищої освіти про порядок подання звітів про практику;
- приймати захист звітів здобувачів вищої освіти про практику у складі комісії, на підставі чого оцінювати результати практики.

ІХ. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПРАКТИКАНТА

Під час проходження аспірантської практики *здобувач вищої освіти має право:*

- отримати відповідно до програми практики завдання і методичні вказівки для його виконання;
- одержати відповідно до програми аспірантської практики місце проходження практики, яке забезпечить її ефективне проходження;
- використовувати необхідну інформацію, яка не є комерційною таємницею підприємства/ установи/ організації.

Здобувачі вищої освіти під час проходження практики зобов'язані:

- до початку практики пройти інструктаж з безпеки життєдіяльності, охорони праці тощо;
- у повному обсязі виконувати всі завдання, передбачені робочою програмою практики та вказівками її керівників;
- до початку практики одержати від керівника практики консультації щодо оформлення всіх необхідних документів;
- розпочати практику у закладі вищої освіти (ЗВО) у зазначений час;
- дотримуватися правил охорони праці, безпеки життєдіяльності, виробничої санітарії та внутрішнього розпорядку бази практики;
- у повному обсязі виконувати всі завдання, які передбачені програмою практики та вказівками її керівників, вести щоденник проходження практики;
- нести відповідальність за виконану роботу;
- своєчасно оформити звіт з практики згідно з вимогами щодо оформлення, захистити звіт перед комісією викладачів кафедри міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова.

Здобувач, який не виконав програму аспірантської практики без поважних причин та/або отримав незадовільну оцінку з практики, не допускається до підсумкової атестації і може бути відрахований з університету.

ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ¹

ЛЕКЦІЇ ТА МЕТОДИКА ЇХ ПРОВЕДЕННЯ

Традиційною провідною формою навчання у закладі вищої освіти (ЗВО) є лекція. Її головна дидактична мета – формування орієнтовної основи для подальшого засвоєння здобувачами вищої освіти навчального матеріалу.

Слово *лекція* має латинське походження (з лат. *lectio* – читання). Лекції з'явилися ще у Стародавній Греції (Сократ, Платон, Арістотель) та Стародавньому Римі (Квінтіліан), набули розвитку в епоху середньовіччя. Тоді лекція була основною формою навчання, являючи собою читання церковних першоджерел та їх докладний коментар.

Розвиток друкарської справи та розповсюдження книг не привели до зменшення значущості лекції у вищій освіті. Яскраві сторінки в розвитку лекційної форми навчання пов'язані з викладачами Києво-Могилянської академії: П. Могилою, Ф. Прокоповичем, С. Полоцьким та ін.

У XVIII – першій половині XIX ст. лекція залишалась єдиним методом викладання. Слід зазначити, що М. В. Ломоносов зробив спробу поєднати лекцію з практичними заняттями та науково-дослідною роботою, однак широкого застосування цей підхід не набув.

Значний внесок у розвиток лекційної системи навчання зробили математик М. Остроградський, історики Т. Грановський і В. Ключевський та ін.

У середині XIX ст. виникла думка про те, що необхідно скорочувати лекційні курси та збільшувати кількість годин, відведених на практичні заняття, які стимулюють самостійність та активність слухачів. Так, М. Пирогов висунув положення про те, що лекції мають читатися тільки тоді, коли лектор володіє цілком новим матеріалом, який ще не був надрукований, або лектор має дар слова.

Дотепер певні науковці висувають аргументи проти лекції.

Лекція привчає до пасивного, некритичного сприйняття чужих думок. При цьому чим кращим є лектор, тим більшою є вірогідність такого явища.

Відвідування лекцій привчає до школярства і припиняє розвиток навичок самостійної роботи.

Здобувачі вищої освіти неоднаково сприймають лекційний матеріал, деякі записують слова лектора механічно, не усвідомлюючи і не аналізуючи їх.

¹ За матеріалами: Вишневська О. О., Григорова-Беренда Л. І. Програма та методичні рекомендації до педагогічної практики. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 50 с.

Проте досвід роботи доводить, що усунення лекцій з вищої школи призводить до різкого зниження наукового рівня підготовки. Лекції продовжують відігравати провідну роль у процесі навчання вищої школи. Сьогодні у більшості навчальних дисциплін теоретичного змісту у вищій школі лекції охоплюють 70–80 % усього курсу, у практичних дисциплінах – 20–40 % матеріалу. Тематика курсу лекцій визначається робочою програмою навчальної дисципліни.

Основні функції лекції

Освітня функція лекції забезпечує можливості для оволодіння змістом навчального матеріалу на рівні історичного досвіду й ознайомлення з новими досягненнями науки, усвідомлення перспективи подальшого розвитку наукових пошуків у відповідних галузях, а також розкриття можливостей використання конкретних знань у професійній діяльності. Одночасно лекція допомагає студентам ознайомитися з літературою, тенденціями наукових пошуків учених, науковими школами, привести наукову інформацію в систему.

Розвивальна функція зумовлена необхідністю забезпечити оптимальні умови для інтелектуального розвитку особистості через залучення її в активну розумову діяльність. Розвиток і навчання – взаємопов'язані процеси. Розумовий розвиток – передумова успішності навчання, але й навчання, зі свого боку, сприяє розвитку.

У процесі здобування інформації значна її кількість випадає з пам'яті. Важливо, що залишиться. Суттєво, аби був певний поступ в інтелектуальному розвитку. Тому на лекції треба вдаватися до таких прийомів, які б спонукали кожного студента до активного мислення у всіх його проявах.

Виховна функція лекції дає змогу формувати в майбутніх фахівців морально-духовні якості через зміст навчального матеріалу й налаштування студентів на конкретну пізнавальну діяльність. Зміст матеріалу має сприяти формуванню наукового світогляду, соціальної зрілості, громадянської відповідальності, естетичних почуттів і естетичної культури, працелюбності. На кожному занятті (передусім лекції) потрібно створити оптимальні умови для розв'язання мікрозавдань морального, розумового, трудового, естетичного і фізичного виховання.

Організуюча функція особливо важлива з погляду мобілізації студентів на навчальну діяльність. На лекції студент має отримувати психолого-педагогічне спрямування для організації усіх ланок своєї діяльності.

Мотиваційна функція лекції полягає у спонуканні студентів до самостійної навчальної діяльності щодо оволодіння професійними знаннями, навичками і вміннями, до постійного пошуку нових знань, до професійної та громадської активності, розвитку і формування позитивних інтересів та ін.

Гедоністична функція полягає у тому, що вона має викликати позитивні емоції, естетичну насолоду від процесу здобуття знань і змісту лекційного матеріалу, спілкування з лектором і загалом викликати задоволення.

На кожній лекції педагог має дбати про створення оптимальних умов для реалізації зазначених функцій.

Лекція має бути цікавою через глибину думок, що розкривають таємниці науки. Для того щоб лекція була цікавою, вона має враховувати певні умови:

- усвідомлення здобувачами вищої освіти особистісного смислу в набутті знань у певній науковій галузі;
- усвідомлення аудиторією новизни матеріалу, що подається, і водночас зв'язку з тими знаннями, які вже нею опановані;
- спонукання та стимулювання розумової діяльності здобувачів вищої освіти – слухачів. Для цього доцільно впродовж лекції ставити кілька питань, що стимулюють міркування.

Будь-яка лекція включає три основні етапи.

I. Вступна частина: оголошення теми лекції (для запису здобувачами вищої освіти), плану лекції (3–4 пункти); формування мети та завдань лекції; стисла характеристика проблеми; показ стану питання; список літератури, навчальних джерел з теми (6–7 джерел).

II. Виклад матеріалу: докази, факти, аналіз понять, висвітлення подій, демонстрація доказів, аудіо- та відеоматеріалів; характеристика різних думок; зв'язок із практикою; галузі застосування набутих знань.

III. Висновки: формування загального висновку; настанова та завдання для самостійної та пошукової роботи; методичні поради, відповіді на запитання.

Лекції можна поділити на вступні, основні, підсумкові. У заочній та вечірній формах навчання визначають ще лекції *настановні* (в яких подається поняття про сутність навчальної дисципліни, характеризуються методи самостійної роботи, види практичних занять, засоби самостійної роботи над матеріалом, докладно характеризується навчальна література); *оглядові*, які читають за кількома великими темами, якщо бракує часу для викладення кожної теми окремо; *оглядові* лекції зазвичай читають наприкінці курсу, коли лектор висвітлює найбільш значні проблеми науки, найновіші досягнення науки і техніки; *епізодичні* – лекції на одну з обраних тем.

Специфічні вимоги висувають до кожного з видів лекцій у вищій школі.

Вступна лекція має ознайомити здобувачів вищої освіти з метою та призначенням курсу, його роллю та місцем у системі навчальних дисциплін, що вивчаються майбутніми спеціалістами, містити короткий огляд курсу. У такій лекції лектор не тільки визначає предмет і метод

науки, але й висуває наукові проблеми, гіпотези, накреслює перспективу розвитку науки та її зв'язок із практикою. Особливо важливо у вступній лекції показати зв'язок теоретичного матеріалу з практикою, з особистим досвідом здобувачів вищої освіти і практикою їх майбутньої праці. Слід розкрити найважливіші етапи розвитку історії науки, повідомити про найвидатніших учених, чий внесок у науку був найбільш вагомим, показати специфіку науки та її зв'язок з іншими, суміжними.

Методичний підхід до вступної лекції полягає у розвитку у здобувачів вищої освіти інтересу до предмета, створенні у них цілісного уявлення про дисципліну, що сприяє її творчому засвоєнню. Доцільно розповісти про методику роботи над курсом, охарактеризувати підручники та навчальні посібники, ознайомити зі списком рекомендованої літератури, розповісти про вимоги до іспиту та інші види занять, що будуть доповнювати курс.

У *підсумковій лекції* необхідно узагальнити матеріал, що вивчався, виокремити основні питання курсу, зосередити увагу на практичному значенні набутих знань у подальшому навчанні та майбутній професійній діяльності. Спеціальним дидактичним завданням заключної лекції є стимулювання інтересу здобувачів вищої освіти до більш глибокого подальшого вивчення відповідної дисципліни, з'ясування шляхів і методів самостійної роботи з цього предмета.

Оглядова лекція – основний метод вивчення кількох тем програми. Застосовується для викладу відомостей, що мають інформаційне значення. Якщо для вступної лекції типовими є різноманітні прийоми узагальнення, установок, оцінних висновків, то оглядовій лекції притаманні елементи оповіді та опису, які поєднуються з аналізом та узагальненнями. Головним в оглядовій лекції є підготовка до розуміння певних закономірностей. Оглядова лекція – це систематизація знань на більш високому рівні. Психологія навчання показує, що матеріал, який чітко подається у вигляді системи, запам'ятовується краще і його більш вдало застосовують при перенесенні на нові ситуації, ніж суму тих самих фактів, поданих несистемно. В оглядовій лекції корисно виокремити та чітко розглянути дуже складні питання, що входять до екзаменаційних білетів.

Проблемна лекція складається з 2–3 питань про наукове відкриття, про причини виникнення тих чи інших проблем та труднощі їх розв'язання. Викладення цих проблемних питань закінчується здебільшого короткими висновками.

Будь-яка лекція – це систематичне, послідовне викладення теми, проблеми, розділу навчального курсу або науки. Вона присвячується найбільш вагомим, принциповим питанням навчальної програми. Якісна лекція у вищому навчальному закладі – це творче спілкування лектора з аудиторією, ефект такого спілкування в пізнавальному та емо-

ційному відношенні є не нижчим ніж ефект матеріалу, що викладається на лекції.

Лекція, крім того, є вельми «економічним» засобом набуття основ знань у загальному вигляді, орієнтації в навчальному матеріалі.

Як зазначалося вище, лекція обов'язково має містити внутрішній план, який на розсуд лектора можна повідомляти або на початку лекції, або поступово під час розгляду певних питань. До плану зазвичай входять найменування головних вузлових питань лекції, які можна потім використовувати під час складання екзаменаційних білетів.

Корисно також згадати питання, що розглядалися на попередніх лекціях та пов'язані з новим матеріалом. У процесі подальшого розкриття теми можна використовувати низку прикладів, фактів, поступово підводячи слухачів до наукових висновків, тобто використовувати індуктивні методи навчання.

Можливим є і дедуктивний спосіб подання матеріалу, коли пояснюють та тлумачать загальні положення, а потім демонструють можливості застосування їх на конкретних прикладах.

Найважливіше завдання – організація ефективної роботи здобувачів вищої освіти на лекції, в основі якої лежить **активний** процес слухання, розуміння, осмислення матеріалу і перетворення його у форму короткого запису, який допомагає швидко відтворити основний зміст матеріалу, що був прослуханий.

Викладач має орієнтуватися на те, що здобувачі вищої освіти записують головні положення його лекції. Це допомагає їм уважно слухати, краще запам'ятовувати та мати конспект чи опорні віхи, які полегшують подальшу самостійну роботу. Для того щоб запис робився усвідомлено, тобто здобувачі вищої освіти не тільки розуміли, про що говорить лектор, але й встигали поєднувати слухання лекцій з веденням записів, необхідною є допомога викладача, особливо на молодших курсах. Це **акцентований** виклад найбільш важливого матеріалу, тобто виділення темпом, голосом, інтонацією, повторенням більш важливої, суттєвої інформації, використання пауз, записів на дошці опорного матеріалу, таблиць, схем, формул, суворе дотримання регламенту занять, іноді (на молодших курсах) виокремлення абзаців, підкреслення головних думок, ключових слів, висновків тощо.

Оцінка якості лекції

Поліпшення якості лекцій стає можливим за умов:

- а) наявності постійного зворотного зв'язку;
- б) оцінки колег, здобувачів вищої освіти, самооцінки.

Питання, яким слід приділити увагу для оцінки лекції, роблять процес оцінювання більш свідомим та систематичним.

1. Зміст лекції. Науковість, відповідність сучасному рівневі розвитку науки. Ідейна спрямованість – відбір змісту матеріалу, що викладається, висвітлення його з певних філософських позицій, визначення головних ідей світосприймального характеру, питання методології науки, зіставлення різноманітних концепцій. Активізація мислення, висунення проблемних питань, показ суперечностей упродовж лекції, ознайомлення з історією наукового пошуку, визначення проблем для самостійного дослідження. Зв'язок із життям, показ практичної значущості матеріалу та його застосування в майбутній спеціальності – професійна спрямованість. Наявність матеріалу, якого немає в підручниках. Пояснення найбільш складних питань. Наявність завдань для самостійного відпрацювання матеріалу, зв'язків з попередніми лекціями, розділами курсу, внутрішньо-предметних та міжпредметних зв'язків.

2. Методика читання лекцій. Чітка структура лекції, логіка викладу, повідомлення літератури до теми або до всього курсу. Доступність та аргументованість. Виділення головного в матеріалі та висновках. Використання деяких прийомів закріплення – повторення, запитання на перевірку розуміння, засвоєння, підбиття підсумків. Використання технічних засобів навчання (ТЗН) (у разі необхідності), застосування лектором опорних матеріалів (текст, конспект, окремі записи, відсутність опорних записів тощо).

3. Керівництво роботою здобувачів вищої освіти. Допомога у веденні записів (зміна темпу: уповільнений темп за умов важливості виділення матеріалу), використання прийомів підтримання уваги – цікаві приклади, риторичні питання, жарти тощо. Спонування до запитань з боку здобувачів вищої освіти.

4. Особистість лектора. Знання предмета. Емоційність. Голос, дикція. Якість, чіткість, забарвленість, грамотність мовлення. Зовнішній вигляд. Уміння триматися перед аудиторією. Уміння бачити та відчувати аудиторію, встановлювати з нею контакт.

5. Результати лекції. Інформаційна цінність лекції. Виховний вплив. Досягнення дидактичних цілей.

Слід зазначити, що є інші підходи до оцінювання лекцій. Наприклад, за Н. В. Кузьміною, критерії оцінки якості лекції є такими:

1. Відвідування лекцій здобувачами вищої освіти.
2. Запис лекції: лекції записують більшість здобувачів вищої освіти, менше за половину, більшість не записують.
3. Зміст лекції: ідейно спрямовано, достатньо змістовно, науково; занадто складно, занадто популярно, ненауково; теоретичний матеріал поєднується з конкретними прикладами, переважає емпіричний матеріал.
4. Доказовість лекції: лектор аргументовано доводить правильність положень, які висуваються, бездоказово декларує істини.

5. Лекції мають зв'язок із профілем підготовки спеціаліста: дуже добрий, достатній, незадовільний, невпорядкований.
6. План, структура лекції: чітка, розмита, невпорядкована.
7. Манера читання лекції: захоплююча, жвава, наочна, лекцію легко записувати, монотонна, нудна, лекцію важко записувати.
8. Ставлення викладача до здобувачів вищої освіти: занадто суворе, виважено вимогливе, байдуже, уважне.
9. Контакт з аудиторією: добрий, недостатній, відсутній.

СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Обов'язковий компонент процесу навчання у вищій школі – практичні заняття, призначені для поглибленого вивчення тієї чи іншої дисципліни. Термін «практичне заняття» включає також такі види занять, як **лабораторна робота, семінарське заняття, практикум**. Аудиторні практичні заняття відіграють провідну роль у формуванні навичок та застосуванні набутих знань. Практичні заняття логічно продовжують роботу, розпочату на лекціях. Усі форми практичних занять призначені для відпрацювання практичних дій.

Якщо лекція закладає основи наукових знань в узагальненій формі, то практичні заняття мають на меті розширити, уточнити ці знання, прищепити професійні навички.

Практичні заняття розвивають наукове мислення та мову здобувачів вищої освіти, дають змогу перевірити їхні знання, тому вправи, семінари, лабораторні роботи є важливим засобом достатньо оперативного зворотного зв'язку.

Семінарські заняття отримали назву від латинського *seminarium*, що у перекладі означає «розсадник». Їх проводили у давньогрецьких та римських школах як поєднання диспутів, повідомлень учнів, коментарів та висновків викладачів.

У перших університетах середньовіччя поряд зі слуханням лекцій здобувачі вищої освіти заохочувалися до участі в диспутах, які допомагали відпрацьовувати вміння доводити, переконувати. Зміст суперечок та діалогів характеризувався схоластичністю, але їх навчальний вплив був незаперечним.

Головна мета семінарських занять – сприяння поглибленому засвоєнню здобувачами вищої освіти найбільш складних питань навчального курсу, спонукання здобувачів вищої освіти до колективного творчого обговорення, опанування наукових методів аналізу явищ і проблем, активізування до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формування навичок самоосвіти.

У процесі підготовки до семінару здобувачі вищої освіти самостійно опрацьовують літературу (навчальну, методичну, наукову), вчать ся критично оцінювати різні джерела знань. Дидактична цінність семінарів полягає також у тому, що за незначної кількості здобувачів вищої освіти (академічна група) викладач може плідно впливати на аудиторію як в освітньому, так і у виховному плані.

Під **семінарським заняттям** розуміють форму навчального заняття, за якої викладач організує дискусію із завчасно визначених тем, до яких здобувачі вищої освіти готують тези відповідей або індивідуально виконані **реферати-довіді**. Такі семінари називають також **семінарами-дискусіями**.

Семінари-практикуми присвячені обговоренню різних варіантів розв'язання практичних ситуаційних задач і завдань.

План семінару повідомляють студентам заздалегідь для усвідомлення логіки поступового, послідовного розвитку теми. Обов'язково повідомляють необхідні наукові та методичні джерела з теми, додаткову літературу, за допомогою якої можна поглибити знання з теми. Доцільно також давати індивідуальні творчі завдання з теми семінарського заняття. На семінарі слід обговорювати найбільш суперечливі проблеми. З погляду розвивальної мети навчання семінарські заняття розвивають самостійність мислення, уміння аргументувати та відновлювати свою думку, вести коректну дискусію тощо.

Семінару притаманні чотири основні функції:

1. Поглиблення, конкретизація, систематизація знань, набутих на лекціях і під час самостійної роботи.
2. Розвиток навичок самостійної роботи.
3. Заохочення до наукових досліджень.
4. Контроль за якістю засвоєння здобувачами вищої освіти матеріалу.

За формою семінари можна проводити у вигляді розгорнутої бесіди за планом або у вигляді невеликих доповідей здобувачів вищої освіти з подальшим обговоренням учасниками семінару. Якщо виступи є розгорнутими і ґрунтуються на застосуванні додаткових джерел, то їх вже можна розглядати як короткі доповіді. Метод доповідей передбачає обмін думками та дискусію із суперечливих положень, тобто живу бесіду. Викладач заздалегідь повідомляє студентам, у якій формі він чекатиме відповіді на те чи інше запитання (реферату, анотації, рецензії), акцентує увагу на оцінці та обговоренні. При цьому викладач керує дискусією, коректно ставиться до думок здобувачів вищої освіти, припускає їх право на помилку, на яку тактовно вказує, та на власну думку. Майстерність викладача виявляється також у залученні до обговорення всіх здобувачів вищої освіти незалежно від того, як вони навчаються. Для «слабких»

здобувачів вищої освіти доцільно створювати ситуації психологічного переживання успіху, які надають упевненість у своїх силах.

Саме на семінарських заняттях найкраще реалізується принцип спільної діяльності у процесі групової навчальної роботи, який передбачає колективні зусилля для розв'язання того чи іншого складного питання.

Спецсемінар, спецкурс проводять на старших курсах – це спеціально організоване спілкування науковців-початківців з певної проблеми. Успіх спецкурсу залежить від того, хто ним керує. Спецкурс набуває рис наукової школи, яка привчає здобувачів вищої освіти до колективного мислення, спільних зусиль для досягнення необхідної мети.

Під час оцінювання якості семінарського заняття, а також у ході підготовки до нього доцільно використовувати такі критерії:

1. *Цілеспрямованість* – висунення проблеми, намагання поєднати теоретичний матеріал з його практичним використанням у майбутній професійній діяльності.

2. *Планування* – виокремлення основних питань, пов'язаних із профільючими дисциплінами, наявність новинок у списку літератури тощо.

3. *Організація семінару* – уміння започаткувати та підтримувати дискусію, конструктивний аналіз усіх відповідей здобувачів вищої освіти, наповненість навчального часу обговоренням проблем, поведінка самого викладача.

4. *Стиль проведення семінару* – пошквалений, з постановкою гострих питань, з дискусією або млявий, який не зацікавлює.

5. *Ставлення викладача до здобувачів вищої освіти* – поважне, рівноважене, в міру вимогливе чи байдуже.

6. *Ставлення здобувачів вищої освіти до викладача* – поважне чи байдуже, критичне.

7. *Управління групою* – викладач швидко встановлює контакт з учасниками семінару, впевнено та вільно тримається, взаємодія з групою має педагогічно доцільний характер та охоплює всіх здобувачів вищої освіти чи, навпаки, викладач робить багато зауважень, розмовляє на підвищених тонах, спирається в роботі на кількох здобувачів вищої освіти, а інші залишаються пасивними.

8. *Коментарі та висновки викладача* – кваліфіковані, доказові, переконливі чи, навпаки, некваліфіковані, неістотні, не містять теоретичних узагальнень.

9. *Записи здобувачів вищої освіти*. Чи ведуть здобувачі вищої освіти записи систематично, інколи, зовсім не ведуть.

Професійна підготовка здобувачів вищої освіти значною мірою реалізується на практичних та лабораторних заняттях.

Лабораторні роботи (від лат. *labor* – труд, праця, робота, трудність) самою своєю назвою вказують на поняття, яке склалося ще в давні часи,

і пов'язані із застосуванням розумових, трудових, фізичних зусиль, спрямованих на розв'язання наукових завдань.

Слово «практикум» відображає ту саму думку (від грец. *practicos* – діяльний) – маються на увазі такі види навчальних занять, які вимагають від здобувачів вищої освіти посиленої діяльності.

Лабораторні заняття – форма навчального заняття, за якої студент під керівництвом викладача особисто проводить природничі або імітаційні експерименти чи досліди з метою підтвердження окремих теоретичних положень цієї навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень у певній предметній галузі.

Лабораторні роботи мають особливо яскраву специфіку залежно від конкретної навчальної спеціальності, отже, на цю форму навчання більше впливають частинні методики, ніж загальнопедагогічні рекомендації. Саме **практичне заняття** проводиться у навчальному закладі або на місцях практики здобувачів вищої освіти і має на меті навчити розв'язувати специфічні завдання за профілем спеціальності.

Практичне заняття – форма навчального заняття, за якої викладач організує детальний розгляд здобувачами вищої освіти окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички практичного застосування їх через індивідуальне виконання здобувачами вищої освіти відповідно сформульованих завдань.

Лабораторні та практичні заняття проводять зі здобувачами вищої освіти, кількість яких не перевищує половини академічної групи.

Основні завдання практичних занять можна сформулювати в такий спосіб: поглиблення та уточнення знань, набутих на лекціях і в процесі самостійної роботи, формування інтелектуальних умінь та навичок планування, аналізу й узагальнень, опанування діючої техніки, набуття первинного досвіду організації виробництва та технікою управління ним, оволодіння початковими навичками керівництва робітниками на виробництві тощо.

Практичні заняття незалежно від їх конкретних особливостей значною мірою забезпечують відпрацювання умінь та навичок прийняття практичних рішень у реальних умовах виробництва, що мають в основі теоретичний фундамент.

Хоча на практичних заняттях відпрацьовуються теми, за якими було прочитано лекції, доцільно, щоб на цих заняттях невелика теоретична частина передувала практичній. Це спрямовує здобувачів вищої освіти на науковий підхід до виконання та аналізу практичних робіт, підвищує їх якість.

ЗМІСТ, НАПРЯМИ, ФОРМИ І МЕТОДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗІ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Зміст виховання – це система морально-духовних, інтелектуальних, трудових, фізичних та естетичних якостей, переконань, умінь і навичок, які спрямовані на досягнення основної мети виховання – формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Зі здобуттям Україною незалежності у 1991 р. були визначені нові програмні завдання національного виховання. Вони зафіксовані в низці державних документів – Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Концепції національного виховання, Національній доктрині розвитку освіти та ін.

Програма виховання містить такі змістові компоненти:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору нею світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших чеснот;
- формування творчої особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- забезпечення високої художньо-естетичної освіченості та вихованості особистості;
- формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх реалізації;
- формування у дітей і молоді навичок міжособистісного спілкування та підготовки їх до життя в умовах ринкових відносин.

У Національній доктрині розвитку освіти на новому рівні визначені актуальні тенденції моделювання програми виховання людини.

У системі професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах має продовжуватися процес реалізації вимог програми виховання всебічно розвиненої особистості. Дбаючи про створення оптимальних умов для виховної роботи, не варто виносити завдання виховання за рамки навчального процесу. Треба зважати на дієвість і впливовість великого спектра форм діяльності, які сприяють формуванню всебічно розвиненої особистості. Це навчальні заняття (лекції, семінари, практичні заняття), практика, наукові гуртки, творчі студії, екскурсії, походи, різноманітні форми і види суспільно корисної праці тощо.

Значне місце в системі формування всебічно розвиненої особистості студента мають посідати позааудиторні форми виховання: діяльність наукових гуртків, творчих студій, конференцій, дискусійних клубів, зустрічі з письменниками, художниками, акторами; екскурсії, походи та ін. Усі здобувачі вищої освіти на добровільних засадах мають бути охоплені різними формами і видами діяльності поза межами суто навчальної роботи, виходячи із необхідності задоволення їхніх індивідуальних потреб, які є джерелом формування мотивів діяльності особистості.

У вищих навчальних закладах мають створюватися оптимальні умови для задоволення різноманітних суспільно позитивних і корисних потреб молодшої людини. Якщо цього не робити, то вона задовольняє їх за межами прийнятної культури, вдаючись до сурогатів, аморальних засобів.

Немає єдиної думки щодо необхідності спеціальної виховної роботи зі здобувачами вищої освіти. Тут панує широкий спектр підходів – від категоричного заперечення аж до введення посад вихователів у студентських гуртожитках. Істина, як і в більшості випадків, знаходиться на перетині крайніх підходів: не треба нав'язувати студентів примусове формування у нього рис і якостей, які є доцільними з погляду суб'єктів виховання (викладача, ЗВО, держави). Важливо створити такі умови для соціалізації, самостановлення, саморозвитку студента, за яких у нього вироблялися би позитивні, затребувані суспільством якості, риси, здатності. Необхідно створювати таку атмосферу в студентському середовищі, так надавати ненав'язливу дружню допомогу, впливати на дії і психіку, щоб у здобувачів вищої освіти формувалися потрібні насамперед їм особистісні властивості: об'єктивна самооцінка, уміння порозумітися з оточуючими, почуття відповідальності й обов'язку, порядність, свідоме ставлення до навчання тощо.

Завдання викладача ЗВО як вихователя полягає в розкритті перед студентом широкого спектра варіантів у прийнятті рішень, поведінці; у допомозі зорієнтуватися, який вибір є найкращим, найбільш доцільним, яка лінія поведінки відповідає суспільним нормам. А приймати рішення

студент має самостійно, хоч вихователь і не повинен приховувати свого ставлення до цього рішення.

Педагогіка співробітництва, партнерства тим і відрізняється від авторитарного, догматичного виховання, що в її основі лежить принцип прийняття людини такою, якою вона є, якою її створила природа. Не можна її ламати, нав'язувати алгоритм дій, стиль життя. Продуктивною є лише дружня, ненав'язлива, тактовна допомога у виробленні позитивного особистісного ставлення до світу, людей, спілкування і діяльності.

Загальні методи виховання традиційно класифікуються залежно від їх функціональної спрямованості. На цій основі виділяють такі три групи методів:

- формування світогляду та духовно-аксіологічних орієнтацій;
- методи організації діяльності та формування поведінки;
- методи стимулювання та коригування поведінки і діяльності особистості.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ МЕТОДІВ ВИХОВАННЯ

Переконування – це метод, що передбачає навмисний цілеспрямований вплив на свідомість, волю і почуття вихованців з метою формування в них стійких переконань. Переконування – провідний спосіб впливу педагога на вихованців з використанням такого важливого засобу, як слово. Для реалізації вимог методу переконування використовують низку прийомів, які є складовою методу. Це пояснення, розкриття наслідків дій, бесіда, диспут, звернення до почуття совісті та честі тощо.

Приклад – метод виховання, який передбачає організацію взірця для наслідування з метою оптимізації процесу соціального успадкування.

Важливе значення в системі методів має *вимога* як метод педагогічного впливу на свідомість вихованця з метою стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності. Метод вимоги перебуває в тісному зв'язку з іншими методами. Ефективність виховної роботи багато в чому залежить від поєднання методів.

Вправи – це метод виховання, що передбачає планомірне, організоване багаторазове виконання певних дій з метою оволодіння ними, підвищення їх ефективності та формування умінь і навичок.

Окреме місце у процесі формування умінь та навичок, оволодіння досвідом поведінки займає метод *привчання*, що передбачає організацію планомірного і регулярного виконання вихованцями певних дій з елементами примусу, обов'язковості з метою формування конкретних звичок у поведінці. Варто зауважити, що ці методи ширше використовуються у процесі виховання дітей дошкільного і шкільного віку. Щоправда, в специфічних умовах (у військових та інших воєнізованих підрозділах,

у вищих навчальних закладах військового типу) їх широко використовують і в системі виховання дорослих.

Окрему групу становлять методи, які спрямовані на організацію діяльності та формування поведінки вихованців. Це схвалення та осуд. *Схвалення* – це спосіб педагогічного впливу на особистість, що виражає позитивну оцінку вихователем поведінки вихованця з метою закріплення позитивних якостей і стимулювання діяльності. *Осуд* – це метод виховання, що передбачає вплив педагога на особистість вихованця з метою засудження чи гальмування його негативних дій і вчинків.

Незважаючи на те, що здобувачі вищої освіти в абсолютній більшості є дорослими людьми, вони теж очікують і бажають, аби їхня діяльність (навчальна, наукова, громадська, суспільно корисна) була помічена, схвалена і відзначена. До того ж є важливим, щоб заохочення були відкритими. Не варто забувати народної мудрості: «Боги і діти живуть там, де їх хвалять».

У реальному житті окремі здобувачі вищої освіти не завжди виявляють вихованість і відповідальність у виконанні своїх обов'язків, правил внутрішнього розпорядку, норм співжиття. Тому в таких випадках доводиться вдаватися до педагогічних стягнень. Цього не слід уникати. По-перше, статутом закладу має бути визначена система відповідного реагування на негативні впливи, по-друге, кожен член студентського колективу має усвідомити, що за будь-який негативний вчинок він несе відповідальність. Має діяти принцип невідворотності реагування. Коли стягнення виступають не як кара, а як справедливі вимоги в інтересах особистості чи колективу, вони є дієвими чинниками виховного процесу. Стягнення, як і заохочення, мають соціально-психологічний вплив не лише на особистість студента, якого ці дії стосуються безпосередньо, але й на інших членів колективу.

КРИТЕРІЇ ВИХОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ

Складність процесу виховання зумовлена тим, що результати цієї роботи не завжди винагороджують вихователя в очікуваний час.

Останнім часом у науковій літературі з'являються методики, які допомагають певним чином наблизитися до визначення вихованості на високому, середньому і низькому рівнях.

Зі вступом до освітнього закладу студент проходить соціальну адаптацію до навчання в освітньому закладі.

Соціально-педагогічна адаптація – це засвоєння молодого людиною норм студентського життя, включення в систему міжособових стосунків, групи.

Адаптацію здобувачів вищої освіти слід розглядати як комплексну проблему, виділяючи в ній різні окремі рівні і ланки, кожна з яких має специфічні механізми, зумовлені рівнем розвитку студента, групи і колективу. Процес адаптації здобувачів вищої освіти проходить на декількох рівнях «пристосування»: до нової системи навчання; до зміни режиму праці і відпочинку; до нового колективу.

Протягом перших курсів складається студентський колектив, формуються навички й уміння раціональної розумової праці, усвідомлюється покликання до обраної праці, дозвілля, побуту, встановлюється система роботи щодо самоосвіти і самовиховання професійно значущих якостей.

Різде руйнування багатолітнього звичного робочого стереотипу, основу якого складає відкрите І. П. Павловим психофізіологічне явище – динамічний стереотип, – іноді призводить до нервових зривів і стресових реакцій.

Через це період адаптації, пов'язаний із руйнуванням попередніх стереотипів, може спершу зумовлювати порівняно низьку успішність та труднощі у спілкуванні.

В одних здобувачів вищої освіти вироблення стереотипу відбувається стрибкоподібно, в інших – рівно. Безперечно, особливості перебудови пов'язані з типом нервової системи, проте соціальні чинники теж мають позитивне значення. Знання індивідуальних особливостей студента, на основі яких будується система його включення в нові види діяльності і нове коло спілкування, дає можливість запобігти дезадаптивному синдрому, зробити процес адаптації рівним і психологічно комфортним.

На основі досліджень процесу адаптації першокурсників можна виділити такі труднощі:

- негативні переживання, пов'язані з виходом учорашніх учнів зі шкільних колективів з їх моральною допомогою і моральною підтримкою;
- невизначеність мотивації вибору професії;
- недостатня психологічна підготовка до неї;
- не вміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності;
- відсутність повсякденного контролю педагогів;
- пошук оптимального режиму праці та відпочинку в нових умовах;
- налагодження побуту і самообслуговування, особливо при переході з домашніх умов до умов гуртожитку;
- відсутність навичок самостійної роботи;
- не вміння конспектувати, працювати з першоджерелами, словниками, каталогами, довідниками, показниками.

Усі ці труднощі є різними за своїм походженням. Одні з них є об'єктивними, інші – суб'єктивними і пов'язані зі слабкою підготовкою, дефектами виховання в сім'ї та школі.

На жаль, при зарахуванні абітурієнта у вищий заклад освіти, як правило, враховується лише його успішність – рівень знань. Відсутність іншої інформації у викладача призводить до того, що процес пристосування здобувачів вищої освіти до вузівського життя гальмується.

Для вироблення тактики і стратегії, що забезпечує оптимальну адаптацію здобувачів вищої освіти до вищого навчального закладу, важливо знати життєві плани, інтереси першокурсника, систему домінуючих мотивів, рівень претензій, самооцінку, здатність до свідомої регуляції поведінки тощо. Успішне розв'язання цієї проблеми пов'язано з розвитком психологічної служби у вищому навчальному закладу. Дані психодіагностики потрібні, насамперед, самому студентові, кураторові, викладачеві.

Специфіка навчання у вищих закладах освіти є такою, що викладач, який читає лекції, майже не має можливості враховувати індивідуальний темп засвоєння, рівень розвитку мислення кожного студента. У куратора теж мало часу на спілкування зі здобувачами вищої освіти. Тому першокурсники дуже часто відчують дискомфорт.

Нові умови діяльності у ЗВО – це якісно нова, інша система взаємин відповідальної залежності, де на перший план виходить необхідність самостійної регуляції своєї поведінки, наявність того ступеня свободи в організації своїх занять і побуту, які нещодавно були їм недоступні.

Згідно з нашими дослідженнями, третина здобувачів вищої освіти не можуть повністю включитися у навчальний процес до кінця першого семестру. Це має свою психологічну основу. Школяру, який виробив стереотип режиму навчальної діяльності на уроках, доводиться долати його з перших днів перебування у вищому навчальному закладі. Недостатня увага до формування продуктивного стилю мислення у школярів призводить до того, що навчальний процес у вищому навчальному закладі вимушений значною мірою спиратися на репродуктивне мислення першокурсників; до того ж, такий тип мислення не дає можливості студенту приймати оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях і легко адаптуватися у змінних умовах діяльності.

Процес адаптації кожного студента проходить по-різному. Юнаки та дівчата, які мають трудовий стаж, легше адаптуються, ніж учорашні школярі.

Адаптації першокурсників сприяє така система заходів: робота щодо комплектування академічних груп з урахуванням психологічних особливостей здобувачів вищої освіти та їх психологічною сумісності; ритуал «Посвята у здобувачі вищої освіти»; виступи викладачів; курс «Вступ до спеціальності»; знайомство з історією вищого навчального закладу і його випускниками; організація консультпунктів у гуртожитку ведення щомісячної атестації, що дозволяє контролювати самостійну роботу і допомагати першокурсникам.

Особливе значення для адаптації студента має колектив. А. С. Макаренко визначає колектив як «цілеспрямований комплекс особистостей», організованих, наділених органами колективу.

Формуванню колективу сприяє створення соціально-ціннісної єдності шляхом роз'яснення значущості навчання, його мети і задач стимулювання активу для згуртування колективу; розвиток свідомості, творчості, дружби, розуміння взаємостосунків; закріплення авторитету активу; забезпечення дружньої спільної діяльності; прояв турботи про здобувачів вищої освіти, врахування їх потреб.

Студентський колектив проходить кілька стадій у своєму розвитку за рівнем згуртованості, наявністю громадської думки, авторитетністю активу, а також за рівнем вимогливості особистості до себе.

За словами Л. С. Виготського, роль педагога зводиться до того, щоб бути організатором соціального виховного середовища, регулятором і контролером його взаємодії з кожним студентом.

Прямий обов'язок професорсько-викладацького складу всього вищого навчального закладу полягає у тому, щоб допомогти студентові в процесі становлення його не тільки як майбутнього спеціаліста, але й як особистості, сприяти створенню атмосфери свободи, самоповаги та творчості.

У студентському житті перетинаються лінії формальних і неформальних зв'язків. Але, на жаль, групи формуються за рішенням адміністрації, не враховуючи бажання здобувачів вищої освіти, та інших факторів сумісності рівня соціальної зрілості.

Думаючи про покращення умов навчання і виховання, слід цікавитися не тільки навчальними програмами і методами викладання але й життям студента (ступенем його самостійності, способом проведення вільного часу).

Відомо, що люди різняться за характером, інтелектом, здатністю до самооцінки, емоційністю. Ці індивідуальні здібності слід враховувати у процесі особистісно-середовищної взаємодії. Без цього неможливо ефективно впливати на студентство.

Безумовно, якість набутих знань залежить від самого студента. Але не можна, щоб вузівська молодь проявляла себе як соціальна група тільки через цю провідну діяльність.

Останнім часом постійні контакти в межах навчального мікросоціуму та стійкий інтерес до обміну знаннями послаблюються. Студент, який не зміг самоствердитися у межах основного соціуму, потрапляє до системи морально-психічного дискомфорту.

Важливе значення в системі особистісно-середовищних стосунків здобувачів вищої освіти мають комунікативні зв'язки з професорсько-викладацьким складом. Зараз переважає суб'єктно-об'єктна парадигма, авторитарний стиль, компанійська поведінка з боку здобувачів вищої

освіти, формалізм педагогічних заходів. Більш доцільною була б суб'єктно-суб'єктна взаємодія, яка має на меті:

- розвиток творчого потенціалу здобувачів вищої освіти на базі співробітництва;

- прагнення до самореалізації і самовираження обох суб'єктів у навчальному процесі;

- удосконалення техніки спілкування.

Виникає необхідність поживлення роботи органів студентського самоврядування. Студентське самоврядування у закладі вищої освіти функціонує з метою забезпечення виконання здобувачами вищої освіти своїх обов'язків та захисту їх прав і сприяє гармонійному розвитку особистості студента, формуванню у нього навичок майбутнього організатора, керівника.

Основними *завданнями* органів студентського самоврядування є:

- забезпечення і захист прав та інтересів здобувачів вищої освіти;

- забезпечення виконання здобувачами вищої освіти своїх обов'язків;

- сприяння навчальній, науковій та творчій діяльності здобувачів вищої освіти;

- сприяння створенню необхідних умов для проживання і відпочинку здобувачів вищої освіти;

- створення різноманітних студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами;

- сприяння проведенню серед здобувачів вищої освіти соціологічних досліджень;

- організація співробітництва зі здобувачами вищої освіти інших ЗВО і молодіжними організаціями;

- сприяння працевлаштуванню випускників;

- участь у вирішенні питань міжнародного обміну здобувачами вищої освіти.

Отже, студентство – це особлива соціальна група, яка має свої психологічні особливості, етапи розвитку соціальної адаптації у закладі вищої освіти.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Назвіть напрями вдосконалення змісту навчання.
2. Розробіть зміст і методику проведення зняття з використанням комплексних форм навчання.
3. Наведіть приклад дослідних практичних завдань.
4. Опишіть основні особливості дії студента під час виконання творчих дослідних завдань.

5. Чим відрізняється дискусія за «круглим столом» від дискусії на семінарському занятті?
6. Розкрийте структуру педагогічного процесу у вищому навчальному закладі. Чим цей процес відрізняється від педагогічного процесу школи?
7. Які види лекцій ви знаєте, розкрийте структуру і методику їх проведення.
8. Порівняйте різні підходи щодо оцінки якості лекцій. Запропонуйте свої критерії, обґрунтуйте їх.
9. Відвідайте 2–3 лекції викладачів зі своєї спеціальності і дайте їм оцінку з погляду вимог до сучасної лекції у вищій школі.
10. Віднайдіть 4–5 висловлювань учених-науковців щодо їхнього ставлення до лекції.
11. Доберіть проблемні ситуації зі своєї дисципліни, які ви можете використати у процесі підготовки матеріалів до лекції.
12. Доберіть список статей (15–20 назв), присвячених проблемам академічної лекції.
13. Ознайомтесь із навчальним планом своєї спеціальності та визначте у відсотках кількість годин, що відводиться на лабораторні, практичні, семінарські та інші форми занять.
14. З'ясуйте, як на кафедрі міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова здійснюється розробка і методичне забезпечення практичних занять.
15. Проаналізуйте кілька семінарських, лабораторних занять з погляду їх ефективності.
16. Назвіть основні види семінарських занять.
17. Яке місце у навчально-виховному процесі займають спецсемінари? Поясніть технологію і методику їх проведення.
18. Спираючись на державні документи про освіту (Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», Стратегію розвитку вищої освіти в Україні тощо), визначте основні завдання виховання громадян України.
19. Проаналізуйте власний життєвий досвід з погляду впливу на вашу діяльність певних потреб (за А. Маслоу) та мотивів виховання.
20. Зробіть педагогічний аналіз форм і засобів виховання у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна відповідно до реалізації в них вимог принципів виховання.
21. Наведіть приклади педагогічних ситуацій, які мали місце у вашому вихованні у ЗВО з погляду доцільності та ефективності (чи неефективності) використання методів виховання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
2. Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93#Text>
3. Положення про організацію освітнього процесу в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.
4. Положення про проведення практики студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
5. Мирончук Н. М. Методичні основи організації педагогічної практики студентів закладу вищої освіти : метод. посібн. / Н. М. Мирончук. Житомир, 2017. 52 с.
6. Основи педагогічної майстерності та педагогічної творчості: методичні рекомендації до практичних занять : навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта» / уклад.: О. О. Вашак, О. Г. Вільхова. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. 66 с.
7. Педагогіка вищої школи: підручник / В. П. Головенкін ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Електронні текстові дані (1 файл: 3,6 Мбайт). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с.
8. Педагогіка, психологія та методика викладання у вищій школі: курс лекцій / М. Д. Прищак, О. Б. Залюбівська. Вінниця : ВНТУ, 2019. 150 с.
9. Педагогічна майстерність: розвиток професійно-педагогічної адаптивності та соціальної рефлексії майбутнього вчителя : навчальний посібник / О. М. Топузов, О. В. Малихін, Т. Л. Опалюк. Київ : Педагогічна думка, 2018. 292 с.
10. Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи : монографія / за ред. Н. В. Гузій ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 427 с.
11. Психологія вищої школи : підручник / О. І. Власова, В. А. Семиченко, С. Ю. Пащенко, Я. Г. Невідома; за ред. О. І. Власової. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2015. 405 с
12. Теслиук В. М. Основи педагогічної майстерності викладача вищої школи: підручник. Київ : Ліра, 2021. 340 с.
13. Щербяк Ю. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 304 с.
14. Johnstone, K., Marquis, E., & Puri, V. (2018). Public pedagogy and representations of higher education in popular film: New ground for the scholarship of teaching and learning. *Teaching & Learning Inquiry*, 6(1). URL: <http://dx.doi.org/10.20343/teachlearninqu.6.1.4>
15. Morley, D., & Jamil, M. G. (2020). *Applied pedagogies in higher education - real world learning and innovation across the curriculum*. Palgrave Macmillan Ltd. URL: <https://pure.solent.ac.uk/en/publications/applied-pedagogies-in-higher-educationreal-world-learningand-in>

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклад оформлення титульного аркуша звіту

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Кафедра міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова

ЗВІТ З АСПІРАНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Аспіранта(ки) 3-го року навчання
спеціальності «Міжнародні економічні
відносини»
освітньої програми «Міжнародні
економічні відносини»
третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти

ПІБ

Керівник практики: к.е.н., доц.
Григорова-Беренда Л. І.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Харків – 2023

Приклад оформлення змісту звіту

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Кількісні та якісні показники практики	4
1.1. Кількісні результати практики.....	4
1.2. Якісні результати практики.....	4
1.2.1. Аналіз проведених навчальних занять.....	4
1.2.2. Виховні заходи	
1.2.3. Психолого-педагогічна характеристика академічної групи УО-51	
1.2.4. Методика проведення мікродосліджень	
2. Навчально-методичне забезпечення залікових занять	
2.1. Розгорнутий план-конспект лекції	
2.2. Розгорнутий план-конспект семінарського / практичного заняття	
Висновки	
Список використаних джерел	
Додатки.....	

**Психолого-педагогічна характеристика академічної групи
(вимоги до змісту)**

Характеристика групи складається на підставі результатів, отриманих при використанні наступних методів: спостереження, бесіди, тестування, соціометрії тощо.

1. Загальні відомості про групу

Спеціальність, освітня програма рік навчання. Кількісний склад групи, з них юнаків і дівчат – ... Віковий склад членів групи. Соціальний склад групи (*неповні сім'ї, багатодітні, сироти, особи з особливими потребами*). Офіційна структура групи (*староста, заступники, відповідальні*). Рівень дисциплінованості (*пропуски занять без поважних причин, дисциплінарні стягнення*), рівень успішності (*серед інших груп факультету*).

2. Характеристика спільної діяльності в групі

Форми співпраці, які використовуються в колективі (*чіткий розподіл функцій та їх узгодження, керівництво і підпорядкування, взаємозалежність і зв'язок, контроль і взаєморозуміння, пошана, спільне переживання успіхів і невдач, почуття обов'язку, відповідальності, пошана до традицій, що склалися в групі та університеті, прагнення дотримуватися їх тощо*).

Функції в колективі розподілені нерівномірно (*відносини характеризуються відсутністю підтримки, взаєморозуміння зусиль активу, взаємодопомоги, відсутністю групових зв'язків, проявом випадків помилкового товариства, неможливості один до одного тощо*).

3. Структура студентської групи, внутрішньогрупові процеси

Лідери. Наявність ізольованих, відлюдькуватих здобувачів вищої освіти, шляхи та методи залучення їх у життя колективу. Норми, цінності групи, наявність традицій у колективі.

Взаємини в колективі (*ступінь згуртованості, прояв взаємної вимогливості, чуйності, дружньої турботи, наявність або відсутність угруповань, їхня внутрішня основа і ступінь зацікавленості в загальних справах групи, форми взаємодопомоги і взаємин між хлопцями та дівчатами*).

4. Характер спілкування і взаємин здобувачів вищої освіти у групі

Реакція групи на випадки порушення дисципліни, правил мешкання в гуртожитку (*засуджується групою з обговоренням того, що сталося. Група активно реагує на випадки високоморальних вчинків, підтримуючи, схвалюючи та заохочуючи їх. Вчинки окремих здобувачів вищої освіти групи не зустрічають загального засудження, залишаються без уваги і проходять непоміченими в групі*).

5. Цінності, що переважають у групі

Цінності, що переважають у групі, ціннісні орієнтації активу групи, неформальних лідерів. Єдність ціннісних орієнтацій у групі.

6. Творчий потенціал і творча активність здобувачів вищої освіти

Наявність здобувачів вищої освіти з високим рівнем загальних і спеціальних здібностей, схильних до прояву фантазії та нестандартного мислення. Здатність колективу до творчого вирішення завдань, потреба в творчій діяльності.

7. Загальні висновки

Характер загального емоційного клімату в колективі (*життєрадісний, інертний, напружено-знервований тощо*). Задоволеність здобувачів вищої освіти життям групи. Характер дисциплінованості. Визначення основних недоліків організації життя колективу і взаємин його членів, шляхи ліквідації цих недоліків.

До характеристики обов'язково додаються матеріали, бланки відповідей, результати первинної обробки тестування, соціометрії, анкетування, проведених студентом у групі під час проходження педагогічної практики.

Методика проведення мікродослідження [11]

1. Оцінка психологічної атмосфери в групі

Інструкція. Нижче наведені протилежні за сенсом пари слів, за допомогою яких ви можете описати атмосферу у вашій групі. Чим ближче до правого або лівого слова в кожній парі ви розташуєте знак «×» (закреслюйте відповідну цифру), тим більш вираженою є дана ознака у вашій групі. Отже, для атмосфери у вашій групі є характерними:

1	Дружелюбність	1 2 3 4 5 6 7 8	Ворожість
2	Згода	1 2 3 4 5 6 7 8	Незгода
3	Задоволеність	1 2 3 4 5 6 7 8	Незадоволеність
4	Захопленість	1 2 3 4 5 6 7 8	Байдужість
5	Продуктивність	1 2 3 4 5 6 7 8	Непродуктивність
6	Душевність	1 2 3 4 5 6 7 8	Черствість
7	Співпраця	1 2 3 4 5 6 7 8	Відсутність співпраці
8	Взаємна підтримка	1 2 3 4 5 6 7 8	Недоброзичливість
9	Цікавість	1 2 3 4 5 6 7 8	Нудьга
10	Успішність	1 2 3 4 5 6 7 8	Неуспішність

Обробка результатів. Відповідь для кожного з десяти пунктів шкали оцінюється зліва направо від 1 до 8 балів. Чим лівіше розташований знак «×», тим нижчим є бал, тим кращою є психологічна атмосфера в групі. Підсумковий показник може коливатися від 10 (найбільш позитивна оцінка) до 80 (несприятлива).

2. Вивчення психологічного клімату колективу

Інструкція. Оцініть, будь ласка, як виявляються перераховані нижче властивості психологічного клімату у вашій групі, виставивши ту оцінку, яка, на вашу думку, відповідає істині.

Оцінки:

- 3 – властивість виявляється в групі завжди;
- 2 – властивість виявляється в більшості випадків;
- 1 – властивість виявляється нерідко;
- 0 – виявляються однаковою мірою всі властивості.

№ з/п	Властивості психологічного клімату А	Оцінка	Властивості психологічного клімату В
1	Переважає бадьорий життєрадісний тон настрою	3210123	Переважає пригнічений настрій

2	Доброзичливість у відносинах, взаємні симпатії	3210123	Конфліктність у відносинах, антипатії
3	У відносинах між угрупованнями всередині колективу існує взаємне порозуміння	3210123	Угруповання конфліктують між собою
4	Членам групи подобається разом проводити час, брати участь у спільній діяльності	3210123	Проявляють байдужість до тіснішого спілкування, виражають негативне ставлення до спільної діяльності
5	Успіхи або невдачі одnogrupників викликають співпереживання, щирі участь усіх членів групи	3210123	Успіхи або невдачі одnogrupників залишають байдужими або викликають заздрість, злорадність
6	Члени групи з повагою ставляться до думки інших	3210123	Кожен вважає свою думку головною і нетерпимий до думки інших
7	Досягнення і невдачі групи переживаються як власні	3210123	Досягнення і невдачі групи не знаходять відгуку у її членів
8	У важкі дні для групи відбувається емоційне єднання, «один за всіх і всі за одного»	3210123	У важкі дні група «розкисає»: розгубленість, сварки, взаємні звинувачення
9	Відчуття гордості за групу, якщо її відзначає керівництво	3210123	До похвал і заохочень групи ставляться байдуже
10	Група активна, повна енергії	3210123	Група інертна, пасивна
11	Співчутливо і доброзичливо ставляться до новачків, допомагають їм освоїтися в колективі	3210123	Новачки відчують себе чужими, до них часто проявляють ворожість
12	У групі існує справедливе ставлення до всіх членів, підтримують слабких, захищають	3210123	Група помітно поділяється на «привілейованих» і таких, якими «нехтують», зневажливе ставлення до слабких
13	Спільні справи захоплюють всіх, існує велике бажання працювати колективно	3210123	Групу неможливо підняти на спільну справу, кожен думає про свої інтереси

Обробка результатів

Скласти оцінки лівої сторони в питаннях 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 – сума А; скласти оцінки правої сторони в усіх питаннях – сума В; знайти різницю $C = A - B$. Якщо $C = 0$ або має негативну величину, то маємо яскраво виражений несприятливий психологічний клімат з погляду індивіда. Якщо C більше 25, то це означає, що психологічний клімат є сприятливим. Якщо C менше 25 – клімат є несприятливим. Розраховують середньогрупову оцінку психологічного клімату за формулою

$$C = \sum C_i / N,$$

де N – кількість членів групи.

Відсоток здобувачів вищої освіти, що оцінюють клімат як несприятливий, визначається за формулою

$$(n(C_i^-) / N) \times 100 \%,$$

де $n(C_i^-)$ – кількість людей, що оцінюють клімат колективу як несприятливий;
 N – кількість членів групи.

3. Оцінка привабливості групи

Інструкція. Оцініть, будь ласка, привабливість групи. На кожне питання можна дати одну відповідь.

I. Як би ви оцінили свою приналежність до групи?	
1. Відчуваю себе членом групи, частиною колективу.	5
2. Беру участь у більшості видів діяльності.	4
3. Беру участь в одних видах діяльності і не беру участі в інших.	3
4. Не відчуваю, що є членом групи.	2
5. Займаюся окремо від інших членів.	1
6. Не знаю, важко відповісти.	0
II. Чи перейшли б ви навчатися в іншу групу, якби була така можливість?	
1. Так, дуже хотів би перейти.	1
2. Швидше перейшов би, чим залишився.	2
3. Не бачу ніякої різниці.	3
4. Швидше за все залишився б у своїй групі.	4
5. Не знаю, важко сказати.	0
III. Які взаємовідносини існують між здобувачами вищої освіти вашої групи?	
A. На навчальних заняттях:	
1. Краще, ніж в інших групах.	3
2. Приблизно такі ж, як в інших групах.	2

3. Гірше, ніж в інших групах.	1
4. Не знаю.	0
Б. Поза навчальними заняттями:	
1. Краще, ніж в інших групах.	3
2. Приблизно такі ж, як в інших групах.	2
3. Гірше, ніж в інших групах.	1
4. Не знаю.	0
IV. Чи є у вашій групі неофіційні лідери?	
1. Є.	1
2. Один.	2
3. Декілька.	3
4. Не знаю.	0

Обробка результатів. Підраховується кількість балів, отриманих при відповідях (бали зазначені в стовпці). Підсумковий показник за всіма розділами може бути від 7 (дуже несприятлива оцінка) до 25 (дуже висока оцінка привабливості групи).

4. Вивчення міжособових відносин

Для виконання завдання потрібна спокійна, ділова атмосфера. Студент-практикант пропонує взяти лист паперу і написати вгорі своє прізвище, ім'я, групу. Студент на дошці з метою вивчення міжособових відносин у навчальній діяльності записує питання: «Якби вашу групу розформували, з ким із однокласників Ви хотіли би продовжити навчання?» Пропонується кожному студенту вказати прізвище трьох осіб, які навчаються разом з ним, з якими він хотів би продовжити навчання:

1. _____
2. _____
3. _____

Після відповіді здобувачів вищої освіти на питання студент-практикант збирає аркуші і проводить обробку інформації самостійно.

Обробка результатів. Для обробки матеріалів будується соціоматриця. По вертикалі під номерами записуються прізвища всіх здобувачів вищої освіти групи, а по горизонталі – їх порядковий номер. На відповідних перетинах хрестиком відмічають тих, кого вибрав студент.

Кого вибирає \ Хто вибирає	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Σ
1. Аненкова		+				+			+		
2. Бабич	+			+						+	
3. Воронянська	+			+			+				

4. Деменков		+			+			+			
5. Завгородня	+			+						+	
6. Кірієнко			+		+				+		
7. Коробко		+			+	+					
8. Кошелєва			+	+					+	+	
9. Лазоренко	+									+	
10. Ліхневська						+		+	+		
Кількість отриманих виборів (а)	4	3	2	4	3	3	1	2	4	4	30
з них – взаємних (а ₁)	2	2	–	3	1	–	–	2	2	2	14

Обробка даних, занесених в соціоматрицю, проводиться поетапно.

1. По вертикалі підраховується, скільки виборів отримав кожен студент. (Підраховується кількість хрестиків. Наприклад: № 1 отримав 4 вибори; № 2 – 3 тощо). Знаходимо суму всіх виборів (а).

2. Далі переходимо до позначення взаємних виборів. Якщо серед тих, кого обрав студент, є здобувачі вищої освіти, які обрали його, то такий вибір є взаємним. Взаємні вибори обводимо кружком. Аненкова вибирає Бабич, а Бабич – Аненкову. Вибір є взаємним. Аненкова вибирає Кірієнко (№ 6), а Кірієнко не вибирає Аненкову (№ 1). Тобто, вибір Аненкової не є невзаємним.

Після того, як зафіксовані всі обведені кружком взаємні вибори, підраховуємо кількість взаємних виборів у кожного студента і знаходимо їх суму (а₁).

Підраховується коефіцієнт взаємності в групі:

$$K_{\text{ВЗАЄМНОСТІ}} = \frac{\sum \text{взаємних виборів (а}_1\text{)}}{\sum \text{всіх виборів (а)}} \times 100 \% = (14/30) \times 100 \% = 40 \%$$

Чим вище коефіцієнт взаємності, тим більш згуртованим є студентський колектив.

На підставі проведеного дослідження аналізуються міжособові відносини в студентській групі, взаємність цих відносин, виявляються мікрогрупи, лідери групи, вивчається психологічний статус формальних лідерів. Дані дослідження мають використовуватись під час побудови характеристики колективу групи.

5. Визначення ціннісно-орієнтаційної єдності групи

Хід виконання. Студентам пропонується анкета, кожні п'ять якостей якої характеризують ставлення до навчання (1, 6, 16, 18, 25), стиль поведінки і діяльності (3, 7, 9, 12, 27), знання (2, 5, 14, 21, 32), властивості розуму (4, 20, 30, 24, 34), навчально-організаційні вміння (8, 13, 15, 22, 26), ставлення до одногрупників (11, 17, 23, 29, 33), ставлення до себе (10, 19, 28, 31, 35). Здобувачі вищої освіти повинні вибрати з цих 35 якостей тільки 5, які, на їх думку, є необхідними та найбільш важливими для успішного виконання спільної навчальної роботи.

Якості особистості є такими

1. Дисциплінованість.
2. Ерудованість.
3. Усвідомлення громадського обов'язку.
4. Кмітливість.
5. Начитаність.
6. Працьовитість.
7. Переконаність.
8. Уміння контролювати роботу.
9. Моральна вихованість.
10. Самокритичність
11. Чуйність.
12. Активність.
13. Уміння планувати роботу.
14. Допитливість.
15. Уміння працювати з книгою.
16. Цілеспрямованість.
17. Колективізм.
18. Старанність.
19. Вимогливість до себе.
20. Критичність.
21. Духовне багатство.
22. Уміння пояснювати завдання.
23. Чесність.
24. Ініціативність.
25. Уважність.
26. Відповідальність.
27. Принциповість.
28. Самостійність.
29. Товарииськість.
30. Розсудливість
31. Скромність.
32. Обізнаність.
33. Справедливість.
34. Оригінальність.
35. Упевненість у собі.

Обробка результатів. Студент-практикант складає матрицю. У ній у кожному рядку відзначаються ті п'ять номерів (якостей), які вибрав певний студент. Потім по стовпцях підраховується кількість виборів кожної якості. Коефіцієнт, що характеризує ступінь ціннісно-орієнтаційної єдності здобувачів вищої освіти групи (С), обчислюють за наступною формулою:

$$C = (1,4n - N) / 6N,$$

де n – сума виборів, яка припадає на п'ять якостей особистості, що отримали максимальну кількість виборів;

N – кількість здобувачів вищої освіти, які взяли участь у дослідженні.

№ з/п	Прізвища здобувачів вищої освіти	Якості особистості											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	...	35
1	Аненкова	+		+			+	+		+			
2	Бабич			+			+	+		+			
3	Воронянська	+		+		+		+		+			
4	Деменков	+			+		+	+			+		
5	Завгородня		+	+				+		+			+
6	Кірієнко	+					+	+		+			+
7	Коробко	+		+	+	+	+	+					
8	Кошелєва						+	+		+			+
9	Лазоренко	+		+			+	+		+			
10	Ліхневська	+								+			
11	Михайлова			+			+	+					
12	Петухова	+	+	+			+	+					
13	Подлесний			+			+	+					
14	Рубльовська	+								+	+		+
15	Савус	+		+			+	+			+		
Сума виборів		10	2	10	2	2	11	13	0	9	3		4

Для даних, наведених у матриці, коефіцієнт ціннісно-орієнтаційної єдності групи буде дорівнювати

$$C = (1,4(10 + 10 + 11 + 13 + 9) - 15) / (6 \cdot 15) = 0,66.$$

$C \geq 0,5$ вважається високим показником і свідчить про те, що групу можна вважати колективом. Якщо $C = 0,3-0,5$, то група є проміжною за рівнем розвитку ЦОЄ. $C \leq 0,3$ свідчить про недостатній ЦОЄ і розвиток групи як колективу. У наведеному прикладі $C = 0,66$, що свідчить про високу ціннісно-орієнтаційну єдність здобувачів вищої освіти групи.

Якщо найбільш вагомі властивості належать до однієї групи, це означає, що здобувачі вищої освіти пов'язують успіх своєї спільної діяльності з тією сферою, яку ці якості характеризують. Для наведеного прикладу найбільш цінними якостями виявилися свідомість громадського обов'язку (3), переконаність (7), моральна вихованість (9), які характеризують стиль поведінки та діяльності, а також дисциплінованість (1), працьовитість (6), що характеризують відношення до навчання. Отже, здобувачі вищої освіти цієї групи пов'язують успіх своєї спільної діяльності насамперед із власним стилем поведінки і діяльності, а також із позитивним ставленням до навчання.

Щоденник практики

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЩОДЕННИК ПРАКТИКИ

_____ Аспірантська _____

(вид і назва практики)

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

Кафедра міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова

Рівень вищої освіти третій (освітньо-науковий)

Спеціальність «Міжнародні економічні відносини»

Освітня програма «Міжнародні економічні відносини»

3 курс

Аспірант _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

прибув на підприємство, організацію, установу

Печатка
підприємства, організації, установи «__» _____ 20__ року

(підпис)

(посада, прізвище та ініціали відповідальної особи)

Вибув з підприємства, організації, установи

Печатка
Підприємства, організації, установи «__» _____ 20__ року

(підпис)

(посада, прізвище та ініціали відповідальної особи)

Календарний графік проходження практики

№ з/п	Назви робіт	Тижні проходження практики					Відмітки про виконання
		1	2	3	4	5	
1	2	3	4	5	6	7	8

Керівники практики:

від вищого навчального закладу _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

від підприємства, організації, установи _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Відгук осіб, які перевіряли проходження практики

**Висновок керівника практики від закладу вищої освіти
про проходження практики**

Дата складання заліку « ____ » _____ 20 ____ року

Оцінка:
за національною шкалою _____
(словами)

кількість балів _____
(цифрами і словами)

Керівник практики від закладу вищої освіти

(підпис) (прізвище та ініціали)

Навчальне видання

Григорова-Беренда Лариса Іванівна

АСПІРАНТСЬКА ПРАКТИКА

Методичні рекомендації до виконання
(для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти спеціальності
292 «Міжнародні економічні відносини»)

Коректор *Л. Є. Стешенко*
Комп'ютерне верстання *Н. О. Ваніна*
Макет обкладинки *І. М. Дончик*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 4,1. Наклад 100 пр. Зам. № 26/2023.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна

Тел. 705-24-3